

Professor de Sociologia de la Universitat Complutense de Madrid

Víctor Pérez-Díaz

Canvi demogràfic, envelliment i dependència*

En aquest article, adaptació i traducció d'una de les ponències del seminari «Canvi demogràfic i estat del benestar», organitzat pel Centre d'Estudis Jordi Pujol, el sociòleg Víctor Pérez-Díaz planteja alguns dels reptes més específics a què s'enfronten algunes tendències sociodemogràfiques actuals. L'autor parteix d'algunes projeccions i dades fruit de la prospectiva, com per exemple la que es deriva de diverses anàlisis que indiquen que haurem de partir d'unes expectatives de vida que multiplicaran per sis el temps de maduració de l'espècie humana i que suposaran la possibilitat d'arribar als cent anys de vida en bones condicions. Les expectatives amb què s'ha de treballar, doncs, són les d'un gaudi de bona salut durant els trenta anys posteriors a la jubilació. Què faran aquestes persones durant aquest temps amb els recursos de què disposin? I, sobretot, quin serà el dinamisme en què se sustentarà un contingent de població gran cada vegada més important? És a dir, disposaran dels recursos econòmics, educatius i de relació amb la política que els permetin assolir una certa autonomia i plantejar obertament les seves demandes, a més de generar, per exemple, una oferta pròpia –la xarxa associativa i de treball voluntari en grups de major edat que hi ha als EUA és un fet a tenir en compte–, o es tendirà –en el cas d'Europa, i més específicament l'Europa comunitària– a seguir depenent de les xarxes familiars properes? Una altra qüestió que planteja l'autor és com s'articularà el pes electoral d'un col·lectiu important de gent gran que tendeix al pragmatisme i a la moderació política.

* Transcripció, traducció i adaptació de la ponència presentada al Seminari «Canvi demogràfic i Estat del Benestar», organitzat pel CEJP el 14 de desembre de 2006.

Quan abordem la situació de les persones de més edat a diversos anys vista i en relació amb un espai determinat, ens adonem, a mesura que avancem en la reflexió, que trobar-hi la solució correcta ens plantejarà problemes de governabilitat, d'identitat i d'espai econòmic, perquè és probable que el que sembla pràcticament impossible de resoldre a escala local s'hagi de plantejar a escales més grans.

Jo voldria començar recordant molt breument algunes xifres que ja s'han dit, per tal d'entendre, des d'una perspectiva retòrica, de què estem parlant. Quan pensem en els països de l'OCDE en conjunt, en els quals es projecten les poblacions a deu, quinze, vint o quaranta anys, és evident que per a la dècada del 2050 parlem ja d'una població de més de seixanta-cinc anys que equivaldrà a uns dos terços de la població d'entre vint-i-cinc i seixanta-quatre anys. És a dir, ens trobarem amb poblacions adultes de gairebé meitat i meitat –els que queden més enllà dels seixanta-cinc i els que en queden més ençà–, una certa paritat de públic o un col·lectiu que, pel que fa als més grans de seixanta-cinc, no es resignarà fàcilment a una posició de viure en l'estat de dependència, de vulnerabilitat, a la qual –podríem dir– l'edat els empeny, sinó que plantejaran problemes d'activitat i de protagonisme o coprotagonisme en assumptes de tota mena. Seran persones amb uns nivells d'educació relativament elevats, no amb uns nivells d'educació inferiors als de la població adulta de vint-i-quatre a seixanta-cinc anys; tindran el mateix nivell o un de similar. Així mateix, el seu nivell econòmic i els seus recursos seran importants –el conjunt de recursos econòmics i de recursos educatius els confereix també un estatus socioeconòmic relativament important. Aquestes persones viuran en un horitzó que a poc a poc s'anirà construint en l'imaginari col·lectiu com un horitzó d'expectatives de vida, unes expectatives de vida que, relativament, com més va seran més dilatades. És probable que juguem amb unes expectatives de vida –no a mitjà però sí a llarg termini, tot i que ara ja no és un termini inconcebible– que multipliquen per sis el temps de maduració de l'espècie humana –que és de vint anys–, per passar, en conseqüència, als cent vint anys, amb cent anys de vida en bones condicions.

Tot això sembla, ara, relativament lluny, però ja no ho és tant i cada cop ho serà menys. Les expectatives, doncs, són una bona salut durant trenta o quaranta anys després de la jubilació i condicions de supervivència durant deu, quinze o vint anys més. Persones que tenen educació, recursos i una certa

disposició a ser presents i fer marcar la seva presència, i a no resignar-se a ser objectes passius de la cura d'un estat del benestar o de les xarxes familiars, o a considerar-se simplement un recurs respecte del qual la gent es demana: «Què en fem, d'ells?». *Els* som nosaltres; és a dir, som la meitat de tots nosaltres. I la pregunta sobre la qual volia reflexionar ràpidament és mig especulativa, mig basada en alguna informació: què podem esperar que aquestes persones facin els propers trenta o quaranta anys amb els recursos que tenen?

Fa la impressió, per la informació que hi ha i, en certa manera, per la reflexió que es pot fer a partir de les dades, que la definició d'interessos que aquest col·lectiu va fent gradualment és una definició d'interessos molt poc «postmaterialista», «postindustrial» i «postmoderna»; és molt una definició d'interessos bàsics. No és tant la feina, perquè les informacions de què disposem diuen que, si bé hi ha un segment de la societat de marxosos frenètics que volen triomfar fins al darrer dia de la seva existència i caure a la tomba frenèticament, també triomfant, la majoria de la gent tendeix a considerar que el moment de la jubilació és ben rebut: volen viure en aquest estat de seminirvana –o com se'n vulgui dir–, amb una activitat voluntària escollida per ells com més aviat millor, i per tant és probable que hi hagi resistències a la perllongació de l'edat de treballar que els polítics i els experts ben intencionats estan predicant. Jo penso que hi ha una resistència prou important, i aquesta resistència, per ara, en lloc d'anar cedint s'ha anat reforçant lleugerament, tot i que, naturalment, és una tendència susceptible de ser influïda per un mecanisme de persuasió. Així, doncs, la qüestió no és tant la feina, sinó l'activitat, certes activitats.

Hi ha una preocupació per les pensions, naturalment. Ens amoïnem per les pensions perquè la comprensió de com canvia el segment dels més grans –i el dels grans, però no tant– suggereix més disponibilitat per jugar amb fórmules mixtes; per tant, calen certs ingredients o dosis creixents de realisme en aquest sentit. Cal veure la importància tan enorme que té la vida familiar, sobretot si pensem en societats com l'espanyola. Potser altres tenen definicions d'interessos una mica diferents o els modulen d'una altra manera, però a Espanya la sensació que fan les coses és que el declivi de la vida, el capvespre o la tardor, no és un moment d'ampliar horitzons identitaris sinó més aviat de tornar a identitats bàsiques, i a les identitats bàsiques del tracte familiar extremat i intens, de les xarxes familiars amb fills que queden a prop, amb

pares que encara són al voltant i que són propers, amb néts que són a prop; això implica tenir una cura que concerneix aquests cercles i comptar amb ells, la qual cosa pot ser compatible amb unes actituds d'una relativa desconfiança difusa o generalitzada envers els altres, els que són llunyans. Aquí hi pot haver, en les formulacions de les preguntes, expressions de desconfiança, però la realització efectiva de la confiança amb els cercles propers és molt ostensible, molt eloqüent i molt intensa. I també, naturalment, hi ha una preocupació pels problemes de salut. Salut, famílies, pensions i feina: els entenem, en aquest sentit, com *els* interessos centrals; diem que són un recordatori bàsic de l'aquí i l'ara, del dia a dia en allò més immediat.

Quin és el quadre d'actituds que hi ha en el rerefons d'aquesta definició d'interessos? Hi ha sentiments barrejats davant l'activitat i la independència o la vulnerabilitat. Com he dit, es produeix un intent de jugar fins allà on es pot en condicions de més independència, però també –atenció– amb una vulnerabilitat que es fa palesa cada dia més. Per tant, hem de parlar de reforçar les relacions d'atenció o cura recíproca al voltant seu, d'atenció a la qualitat en el tractament i les relacions i en les comunitats pròximes i immediates; per tant, en les xarxes familiars.

Cal un cert pragmatisme a l'hora d'entendre el que és el món de l'espai públic. Hi ha hagut –un cop superat el possible entusiasme que hagin pogut generar (no gaire, ni gaire intens) el que podríem anomenar «assumptes públics» o «assumptes polítics»– unes certes reticències a incrementar els seus interessos en aquest àmbit. Però també hi ha una posició d'atenció, de preocupació, d'amoïnar-se pels seus propis problemes amb el reflex polític que puguin tenir, de manera que hi ha un potencial de demanda fort i intens, amb unes ideologies polítiques probablement amortides. Es produeix una translació normal del cycle de vida cap al que podríem anomenar «posicions de centre», centre dreta, possiblement.

Hi ha, possiblement, preocupacions el rerefons de les quals pot ser el sentit que té la vida, preocupacions per a persones a les quals la societat seglar habitual, la que tenen al voltant, no pot donar gaires respostes perquè la mena de missatge que la societat civil els transmet és més aviat com aquest: «Sou, com més temps passa, més inútils, sou cada dia més una cosa que ens amoï-

El 2050 la població de més de seixanta-cinc anys equivaldrà als dos terços de la població d'entre vint-i-cinc i seixanta-quatre anys

na, i per tant el vostre valor es redueix a mesura que la vostra vida avança». Això no es diu amb aquesta cruesa, naturalment; es diu de manera mitigada, eufemística, *soft*, però és el missatge que ve. Aquí, doncs, hi ha una mena de pregunta que ens podem fer, un retrobament amb experiències d'alguna manera religioses. Penso que poden ser interessants i importants perquè, al cap i a la fi, contenen un potencial de respostes a una demanda de sentit, de significats, que no es troben fàcilment en altres orientacions. Aquests quadres d'actituds, per tant, presenten una certa complexitat emocional, de reflexió, no ofereixen orientacions específiques; aporten, potser, pragmatisme, moderació política.

Hi ha una translació en el
cicle de vida cap a
posicions moderades,
pragmàtiques i de centre

Amb quins mitjans compten o poden comptar? Tenen els mitjans de l'educació, que són relativament importants –amb una certa reserva–, i els dels recursos econòmics. Però, aquí, quines reserves podem establir? Quant als recursos econòmics, acostuma a haver-hi una caiguda de nivell en passar a la jubilació, però es conserven el patrimoni i els recursos que hom ha anat acumulant. Les persones van perdent força física i energia.

Quant a l'educació, el problema no és tant que tinguin o no nivells d'educació formal –que en tenen– com que puguin tenir i generar la sensació que l'*expertise* que han adquirit amb l'experiència no té demanda i troba el seu lloc en el món que ve, de manera que afronten la «duresa» de la generació següent, que els exclou senzillament per la competència, per la lluita pel poder, l'estatus dins la societat, i es produeix una negociació difícil amb aquesta generació. Però també tenen algun problema per, podríem dir, convertir el que poden ser nivells educatius alts en una articulació raonable d'una filosofia de vida aplicada a l'acció pública, perquè en certa manera els debilita el fet que la mena d'educació política o cívica i l'educació general que han rebut siguin relativament lleugeres. És a dir, pensem que les generacions dels anys cinquanta, seixanta o setanta, en realitat, malgrat que en alguns països van entrar en un procés de transicions democràtiques o que han viscut en una democràcia consolidada des de fa tres, quatre o cinc dècades, a Europa –almenys a l'Europa continental–, no tenen un entrenament cívic gaire intens: participen de manera regular en els organismes de govern locals, les relacions amb els partits polítics són a distància, la tendència que tenen a assumir com a ciutadans la responsabilitat en els debats públics és més aviat fluixa i no estan acostumats a

debatre i reflexionar com a ciutadans afectats sobre els complicats assumptes de la vida pública, de manera que, fins i tot encara que tinguin experiència, és molt important que sàpiguen articular-la; no n'hi ha prou amb tenir experiència, sinó que cal aprendre'n, i per aprendre'n has de tenir premisses més o menys explícites a partir de les quals construir una argumentació.

Això no és fàcil. L'entrenament cívic és regular; la seva tendència a l'associacionisme actiu és pobra, com passa en general a Espanya i als països euro-mediterranis, i en altres. El seu sistema educatiu tampoc no és precisament brillant, perquè si reflexionem amb sensatesa sobre els sistemes educatius que tenim –no només a Espanya, sinó també a Itàlia, Grècia, Portugal, França o Alemanya mateix–, trobem dèficits importants en el recorregut cognitiu de reflexió, seguits d'ordenació, de fredor i d'independència en el judici o d'equilibri per enfrontar-se a problemes amb la complexitat d'aquests de què estem parlant. Per tant, quan diem que tenen un nivell educatiu alt, hem de ser conscients dels límits substantius que té l'actualització d'aquest nivell a l'hora de construir arguments i, per tant, de plantejar demandes raonades davant la classe política.

Tot això fa que, d'una banda, ens trobem amb un col·lectiu que tindrà un pes electoral gran; l'articulació d'aquest pes electoral, però, estarà influïda per la tendència a la moderació o el pragmatisme, per aquest centre d'interès en les qüestions bàsiques. D'una altra banda, i al mateix temps, aquest col·lectiu tindrà un recorregut incert pel que fa a la formulació de demandes.

I en aquestes condicions, què podem esperar en el món agitat en què els tocarà viure? La seva tendència a jugar al que podríem anomenar «assumir una responsabilitat en el govern o en la governabilitat de les seves societats via societat civil» queda limitada, en alguns països més que en altres, per la capacitat que tenen d'emprar els discursos associatius; en alguns països és poca, però el potencial hi és, i és previsible que el faran servir cada vegada més. Per exemple, als Estats Units és notable; és a dir, allà tenen teixits associatius fortíssims de grups de més edat que poden aportar coses o actuar via voluntariat. L'exemple dels Estats Units és molt interessant, però la seva cultura política cal separar-la de la cultura política de l'Europa continental –no l'escaandinava o l'anglosaxona, que són una altra cosa–, que és diferent i inferior. Per tant, com a grups de pressió, com a grups amb protagonisme en qüestions públiques, el diagnòstic que generen és una barreja.

Quin efecte de civilització política poden tenir en relació amb la classe política? Aquí hi ha una doble responsabilitat: els polítics tenen una responsabilitat cívica davant la ciutadania, però la ciutadania té una responsabilitat cívica per ella mateixa. Som responsables també d'educar-los, i ells d'educar-nos; el problema d'una educació cívica és recíproc. Es plantegen dificultats segurament per totes dues bandes, i no podem fer altra cosa que senyalar-les. En aquesta situació, que depèn molt de com sigui l'oferta dels polítics –i l'oferta és molt dubtosa, ja que no sabem encara quines posicions mantenen; i és que, en la seva relativa immaduresa, tampoc no s'ho plantegen–, és possible que hi

Ens trobem amb un col·lectiu que tindrà un pes electoral molt important

hagi una tendència a operar directament via les xarxes familiars properes, que ja són aquí, amb les quals estan habituats a treballar i que els donen una mena de mecanisme compensatori per solucionar les coses més importants o més urgents de la vida; això els du a la pròpia concentració d'atenció i d'interès en certs temes.

Quan es planteja aquesta perspectiva de què passarà i s'observa en el context d'un increment de la immigració –onze o dotze milions de persones a Espanya, que passa de quaranta i escaig milions a cinquanta i escaig–, evidentment això és el que vol dir. Per aquest sol fet hauríem de tornar a començar a reflexionar en un altre espai, a pensar ja en un altre horitzó, perquè és en un altre horitzó on podríem veure com reaccionaran davant els immigrants: poden reaccionar en una línia d'actitud extremadament defensiva, pel que tot plegat pot comportar de pertorbació de l'estatus de les situacions conegudes, o poden reaccionar de maneres diferents en funció de com es plantegin les coses. També ells són en part dependents del suport que els puguin donar els immigrants, uns immigrants que vénen per resoldre els problemes. Per tant, aquest és un assumpte obert.

D'altra banda, cal tenir en compte que si pensem en espais europeus no només s'ha de pensar en els immigrants, sinó també en les persones grans dels països escandinaus que vénen a viure aquí. És a dir, que Espanya pot esdevenir la Califòrnia d'una comunitat europea –bé, dependrà que siguem capaços algun dia de tenir les institucions d'alta educació i recerca que tenen a Califòrnia. En aquest assumpte, doncs, tenim problemes d'una altra magnitud i d'una altra dimensió, però el que tot plegat demana és una discussió sobre un canvi d'horitzó: d'un horitzó local a un horitzó europeu.